

РШ 6 (24к)
В-48

В. ВИННИЧЕНКО

ЛАНЦЮГ

№ 71

Ціна 5 коп.

№ 71

КРАТКИЙ НАСЛОЖИТЕЛЬНЫЙ

№ ЦВ(2-УК) ВУС № 2481022

АВТОР Винниченко В.

ИЗДАНИЕ Ланцет

МЕСТО, ГОД ПОЯВЛЕНИЯ Х. 1928

КОЛ-ВО СТР. 31,1 с.

— ОФД. ЛЕСОВ _____

— ЦЕНТРОСТРОИТЕЛЬ _____

— КАРТ _____

— СХЕМ _____

ТОМ _____ ЧАСТЬ _____ ВНЕ. _____

КОПИЮЩИЕ _____

ПРИМЕРНЫЕ: 17.10.902 Молд

В. ВИННИЧЕНКО

ЛАНЦЮГ

ОПОВІДАННЯ ЕСТЕТА

ВИДАВНИЦТВО „УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

89179—32

Друкарня „Укр. Робітник“
Укрголовліт № 3036
Замов. № 3987
Прим. 15160
Харків
1928

Кожного вечора ми забирались в самий затишний куток камери, розсаджувались або й розлягались по койках і починалась наша бесіда. На довгому столі блимала лампочка, за ґратою лютувала негода, в коридорі дзвякав ключима жандар, але ми про все те забували, захоплені легкокрилими думками споминів.

У нас було встановлено, що кожний по черзі мусить оповісті що-небудь цікаве зі свого життя. Коли оповідання справді було таке дуже, що схоплювало нас і виносило з цієї камери, з цього дому неволі туди, де колись і нас милувало життя, то оповідач на цілих три черги увільнявся від обов'язків дежурного по камері.

Черга була за нашим естетом Миколою. Він, хвилюючись, витягнув з-під подушки

якийсь зошит і, шарпаючи себе за борідку, устав і заговорив:

— Я, товариші, оповідати так не можу... Гм, гм... Значить той... Значить, ви вибачте мені, що я буду читати те, що написав... Коли той... коли вам не сподобається, ви скажіть... Може воно написано дуже... гм... суб'єктивно, але я все те переживав і воно мені дуже близьке...

— Ну, годі! Валяйте!.. Без передмов!— перебили його.

Він сів і розгорнув зошит. Коло його поставили лямпочку й видно було, як дрижали йому руки. Було трохи ніяково і смішно.

— Ну, так от...—хрипло промовив він і почав читати:

Це було тоді, як мене випустили з тюрми. Два роки я ждав волі, але коли діждався, вона не дала мені здійснення моїх надій і бажань. Життя обманило мене.

А як я любив це Життя! Крізь мою ґрату не раз вишкирjala на мене свої білі, холодні зуби зима; що-дня тупі, маленькі люди колили мою душу гострими муками; знесилений

мозок не раз падав під вагою понурих, сірих дум; але любов моя до нього все росла. Я ждав його, Владику-Життя. Я думав, що воно насамперед відогріє своїм ніжним диханням моє замерзле серце, обвіє стомленого квітками кохання і краси, приголубить і в дужих та ніжних обіймах заспокоїть мене. І краплю за краплею я ховав палку жагу в своєму серці, щоб потім з ним упитись до безумства.

Але, коли ці тупі люди зняли ґрату і штовхнули мене до нього, воно обманило мене. Воно грубо схопило мене й зразу кинуло в вогонь, де куються мечі борогьби, де чорним димом стоїть насильство і зло, де тільки деколи блиска іскрою Краса и Ніжність. А коли я був незадоволений, воно гордо проходило повз мене й дихало мені в лице холодними нудними днями. А потім знов хапало мене, безсилового, і шпурляло в вогонь борні, регочачи з мого безсилля.

В той час я дістав лекцію у одної буржуйки-вдови. У неї було безліч дітей і племінниця Єлена. І от, кола я став ходити на

цю лекцію, серце мое перестало плакати, а в грудях стало затишно та тепло, як ранньою весною в лузі; а потім там зацвіли квітки.

Сталось це через Єлену. Чи була гарна вона? Ні, вона була прекрасна. Коли я скажу вам, що в неї були очі, як зорі, як найтаємніші мрії, що вона була струнка, як тополя, ви все-одно не уявите собі її краси. Вона була прекрасна!

Часто, скінчивши лекцію з Петрусем, я виходив і ждав її на розі вулиці. Я не міг не ждати її, бо був прикутий вже до неї тим ланцюгом, який рвется тільки з шматками серця. Вона знала це, бо раз-у-раз зустрічала мене насмішкуватою посмішкою й недбало говорила:

-- А ви все-таки чекаєте? Бідненький!.. Ну, ходім...

І ми йшли. Куди? Хіба я знав про те або хотів знати? Вона заходила кудись в якихсь своїх справах, а я ждав її, потім знов ішли, і знов вона заходила у магазин або в якийсь будинок.

Іноді після лекції вони запрошували мене (певно, що з ввічливості тільки) „на чашку чаю“. Я залишався, залазив в самий темний куток вітальні і звідти слідкував, як Єлена командувала всіма. Вона командувала і тіткою, і своєю кузиною Катрею, бо й тітка, і Катря думали продати її за добрі гроші якому-небудь з її поклонників. А їх у неї була ціла зграя. Було декільки жирних золотих мішків, декільки проститутток мужеського полу, один чи два професіональних убивців зо шпорами і навіть одна поважна канцелярська машина з великою лисиною й тонкими губами. Вони всі гризлись між собою за неї, а вона панувала над ними. І це не дивно, бо не тільки люди, але й мішки та машини повинні коритись коханій доні Життя—Красі.

Я не гризся з ними й це було так же чудно, як була чудна моя убого вдягнена постать серед їхніх фраків, білих жилетів, блиску й розкошів. Вони раз-у-раз вороже і з незрозумінням поглядали на мене, але що мені було до того, коли вона дивилась на мене

і з очей її мені лилось у душу тепло та світло.

І я завжди сидів у кутку й дивився, як вона коверзувала ними. І страшенно смішно було дивитись і слухати, як мішок або машина співали славу Красі!

А вона сама?..

Вона страждала з ними! Вона страждала, бо була жорстока до них. Дужі не можуть бути добрими; але, коли вони страждають, вони бувають жорстокими.

Але вони вміють бути й ніжними.

І от одного разу сталось так.

Ні мішків, ні проституток не було, коли я, скінчивши лекцію, залишився з нею у вітальні. Ми довго балакали й вона була задумлива од нашої розмови.

— Скажіть, Петровичу,—раптом звернулась вона до мене (вона раз-у-раз звала мене тільки по-батькові),—ви мали коли-небудь близьку-близьку людину? Таку близьку, як своє серце?

— Для чого?

Ах, „для чого!“ Так... Мали! Ні?

Вона замовкла й задумалась. Потім пушисті вії її здригнулись і очі її м'яко лягли на всю мою душу.

— А як це повинно бути гарно... Правда?— криво посміхнулась вона.— „Як своє серце“... Ніколи не зрадить, не продасть... Все зрозуміє й простить... І піддержить.

Десь над головою ридали звуки роялю, але мені здавалось, що ридали в мене в душі звуки її голосу. Вона знов замовкла й задумливо грала пальцями по столі, а груди її здіймалися помалу й теж ніби задумливо.

Я дивився на неї і, як і завжди близь великої краси, невідома туга за чимсь бажаним, за чимсь безмірно далеким і великим і боляче, і солодко ссала мені серце. В душі здіймалось щось невиразне, незрозуміле й дуже кликало кудись, кликало щось побідити, здійснити щось хороше, велике.

А вона, дивлячись кудись у далечінь, знов шопотіла:

— Гарно... спертись так... на плече близької людини... Знати, що не виприсне воно з-під твоєї руки... Дуже, близьке плече...

Мені не хотілось говорити. Мені хотілось притулитись до цієї ручки, припасти до неї й по ній передати в душу їй хоч частину жагучої туги моєї.

Було тихо-тихо. Журливі звуки роялю жалілись десь на когось і хотілось впасти на коліна перед нею й цілувати землю коло ніг її. Я схилив голову на стіл і замер. Вона поворухнулась і я почув, як вона простягнула руку й ніжно-ніжно погладила мене по голові. Я не здригнувся, як здригнулась вся моя душа. Я повний щасливих ридань замер і боявся зідхнути, щоб не сполохати цієї руки.

— Простіть мене, Петровичу!.. — тихо донеслось до мене.

Я ледве прошепотів:

— За що?

Вона не зразу одповіла.

— „За що?“... За те, що я така погана, гидка... а ви хороший...

Вона замовкла. Потім глибоко зідхнула, раптом нахилилась до мене і... жагуче поцілувала мене в висок. Я замер, а в душу

мені ввірвався цілий стовп вогню і скажено закрутився у крові.

Але, коли я підвів голову, вона глухо й поспішно сказала:

— Ідіть додому... Не треба... Потім... Ідіть...

Стовп так крутився, що я ледве зміг вийти на вулицю.

Після того вона перестала бути зо мною насмішкуватою. Але тільки я запевнився у цьому, в мені родилась Надія, яка зараз же породила Ревність. І обидві, мати й дочка, стали рости й битись в моїй душі. Од цього там було раз-у-раз брудно, стояв розгордіяш і хотілось гризтись з мішками й проститутками, які похотливо обнімали її своїми малянистими поглядами.

Але тут ще гарячий сором за це все страшенно пік і не щадив навіть чистих куточків серця. Ох, як соромно іноді бувало. Уявіть: звідти, де скреготали зубами Злидні, де під чорним крилом Праці стогнала понура пісня Ненависти й Помсти, де рождались для того, щоб бути гноєм під гарні

квітки Життя, звідти я йшов туди, де дзвеніли чаші, де лунали пісні сластолюб'я, де жирними ногами ступали по цьому гною і рвали зрощені соком гарні квітки Життя.

Ви думаєте, що це було легше, ніж ходити по колючих цвяхах? Ви думаєте, легко було од тих довірчивих поглядів, якими мене стрічали там „внизу“, не знаючи... що я був там „вгорі?“ Ці погляди були тими цвяхами, що рвали мені душу. Але я не міг уже, не мав уже сили розірвати той ланцюг, яким так міцно був прикутий. Я затикав рани од цвяхів її поглядами й ходив.

І я не ходив, бажаючи рвати ланцюга, але не бажаючи й тягнутись за ним. Я хотів сам тягнути його. І мені здавалось, що я це зможу, бо й вона так задумливо й уважно слухала, як я оповідав їй про Життя, про боротьбу, про страждання й радощі її.

Але раз після лекції я прийшов в їдальню. Тут було шумно, весело, людно. Єлена, метнувши оком в мішків, проституток, занадто радісно привітала мене й посадила коло плоскої, вугрюватої Катрі.

Ну, далі, Максиме Андрієвичу!—скрикнула вона.

Мішок—Максим Андрієвич—поправив сервету під волом, що трусилось, як холодець, і, схиливши голову на плече, сказав:

— Та що далі? Розуміється, я одмовив...

— Одмовили? А завод? Стоїть?

— Стоїть... Спочиває...—зідхнув мішок.

А робітники?

— А робітники спочивають... себ-то страйкують...

— Чуєте, Петровичу?—раптом крикнула до мене Єлена.—Ах, я й забула, що ви не знаєте, в чому річ... Це, бачите, хай вам буде відомо, у Максима Андрієвича є завод, який виробляє мило. Дуже гарне мило, навіть я купую його.

Вона засміялась, а вони всі соромливо потупились, ніби перед ними оголювали тіло їхньої матери.

— Еге ж! А робітники застрайкували. І уявіть собі: Максим Андрієвич каже, що це йому як-раз на руку, бо завод тепер мало користи давав. От бачите як!.. Ну, добре!

А якби ви хоч трохи задовольнили їхні вимоги? Га?.. Максиме Андрієвичу!

— То це б однаково було безумство,— не дивлячись на неї, неохоче пробурмотів той.

— Гм... „Безумство“— посміхнулась вона. — Як люди бояться безумства... Ну, а якби я схотіла, щоб ви зробили безумство, зробили б?— підвела вона раптом голову й рішуче зупинила на його жирному лиці свої блискучі очі.

Мішок скоса, знизу вгору, насторожено й пильно глянув на неї, як глядить стара курка на політаючу шуліку, і, одвернувшись, нічого не сказав.

Лице Єлени потемніло й похмурилось.

— Ну? Що ж ви?— серйозно спитала вона.

Тітка затурбувалась. Вона раз-у-раз мені нагадувала висхлу на березі ставка широку плоску жабу. І вона, справді, була жаба полохлива й гидка.

— Ах, Леночко!— раптом скрикнула вона. — Я й забула тобі сказати: сьогодні вранці, уяви собі...

Єлена шпурнула в неї запаленим поглядом і, повернувшись всім тілом до мішка, сказала:

— Ну? Боїтесь безумства?

Мішок, не підводячи голови, тихо промовив:

— За всякий крам платиться рівноцінною монетою...

Стало враз напружено тихо...

— Моне-е-тою? — протягнула Єлена. — Не розумію... — Її думаючі очі зупинились на мені, не помічаючи напружено-байдужих поглядів, нічого не помічаючи.

Мішок насторожено дивився в тарілку.

— А!!—спалахнула вона і глянула на нього.

Струна моєї уваги натягнулась до болю.

Вугрювата Катря, машина, офіцери затаїли дихання, слідкуючи за боротьбою Золота й Краси.

— Значить, одвертий торг?—криво посмінулась Єлена.

— Лєночко!—пискнула жаба, але Краса навела на неї гнівний погляд і та притихла.

— Так торг?—повторила Єлена, зблідши й сміючись гострим і сухим, як бите скло, сміхом.

Мішок почервонів і став стурбовано сопти.

— Розумій, як зна-а-єш...--насмішкувато проспівала машина, ніби байдуже роздивляючись щось на столі.

— Ну, добре!—тріпнула головою Єлена.— Будемо торгуватись! Так слухайте ж: ні-яких монет!! Чуєте!? Ніяких! Я хочу. Робите? Ні?

Мішок витер піт з лиця й зирнув на неї.

Ох, яка вона дужа була тоді! Вона була така дужа, що сила її придушила мій гнів і притягла до себе всю душу. Гордий дуб, що з напруженою, скаженою впертістю стрічає кудлатими грудьми грохочучу бурю, не міг би зрівнятися з нею в гордості й силі, що біла їй тоді з лиця. Розуміється, мішок скорився. Він посміхнувся, як посміхаються люди, яким наступили на мозоль і перепрошують, приклав закуті в персні руки до грудей і сказав:

О, коли вам так хочеться, то я зроблю...

Вони всі радісно зідхнули, бо його покірність не зачіпала їхніх інтересів, а вона, окинувши всіх торжествуючим поглядом, гордо засміялась, і, схопивши бокал з вином, підняла догори й дзвінко, задирливо крикнула:

— А коли так, то за здоров'я страйкарів!

Вони всі з реготом схопили й собі бокали і стали наливати в них вино, стали наливати крові тих, за чие здоров'я вони пили її.

Я не пив, я боровся в цей час з своєю кров'ю, що гнівно рвала серце і скажено крутила в мозку слово прокляття, слово обурення їй, веселій переможниці золотого мішка.

Боячись, що не здержу своєї крові, я непомітно вийшов і пішов додому. Всю ніч я не спав і думав.

А вранці через посильного дістав такого листа.

„Сьогодні в п'ятій годині будьте в Офіцерському саду над прирвою. Хочу Вас бачити! З приводу вчорашнього. Елена“.

Державна
Республіканська
БІБЛІОТЕКА УРСР
КПРС

Коли я прийшов туди о п'ятій годині, вона стояла вже над прирвою, спершись спиною на поручні.

— Чого ви втекли вчора?—суворо й пильно озирнула вона мене.

Боже! Який солодкий, теплий біль став мені в грудях. Які безсилі, далекі, чужі стали нічні, безнадійні думи й холодні, рішучі постанови мої! Як хотілося вірити в це морозне, синє небо, в ці карлючкуваті горді дерева, в радість життя, в перемогу правди.

— Ну? Що ж ви мовчите? Чого втекли? Розсердились? Правда?

Я нахилив голову, боячись, щоб вона по очах моїх не побачила мого раювання з її гнівної муки, що віднілося у неї в губах.

— Хіба ж я зробила щось погане? Я ж допомогла вашим цим робітникам... Що ж вам ще?

Але з цими словами в мозок мені ввірвалися нічні думи й нанесли у серце холоду.

— А ви думали про них, коли помагали?—спитав я.

— Чи думала? Певно...

— Правда?

— Та вже ж!... Розуміється, я не знаю їх! Але ж.. я знала, про кого говорила. Кумедно.

Нічні постанови, суворі і гнівні, присунулись ближче й запалили серце.

— Ні! Ви не думали про них...—глухо сказав я.—Коли б ви думали, ви не могли б, у вас не стало б сил з такою безглуздою легкодухістю посміятися з того, що ви зробили. Ви думали про свою силу над жирною свинею, що хтіла купити вас, а не про тих, з кого ви реготали так смачно...

— Я? Реготала?... І не думала...

— Реготали!.. Ні, подождіть, дайте мені договорити, я так багато передумав за цю ніч. Скажіть, що ви хочете від мене? Для чого я вам здався, я пролетарій, чужак серед вас, для чого? Навіщо ви говорите до мене такими ніжними очима? Навіщо?

— Не знаю...—понуро, з досадою промовила вона.

Одна з постанов, гарна й захоплююча, вступила в мозок і схвилювала серце.

Слухайте, Єлено Михайлівно! Ходітьте зо мною! Покиньте цей базар, де так ганебно торгують вами. Ходітьте зо мною!

— Куди?

— Туди, „вниз“, до тих, над котрими ви сміялись учора. Слухайте, хіба ви не бачите, що вами торгують? Хіба ви не знаєте, що коли вас купить якась свиня, то ви будете їй десертом після її жирних обідів з людської крові та сліз? Як ви можете так дешево продавати цю величезну силу, цю Красу, цю розкішну посмішку життя за цей бруд і мерзоту?! Як ви не ціните своєї сили... Ви ж сила, страшенна сила! Ви знаєте, що Краса? Це той вогонь, до котрого линуть і звірі, і птиці, і люди. Полохливі вовки бояться й збігаються на нього, легкодешні метелики горять на ньому, люди на кує на ньому меч і йде за ним туди, де буде все вогонь, де буде все Краса. Краса—це могучий голос життя. Дивіться: навіть ці ваші свині, павіяни чують його і скоряються йому. Пр да вони по-своєму, по-свинячому чують Красу. Свиня з солодким

хрюканням затаскає вас у багно й пожере з помиями: похотливий павіян обслинить, обпаскудить вас і загризе; машина засушить вас. Але все-таки вони чують її, Красу. А ви, ви сами що ви робите з своєю силою?! Ви ж подумайте: пройде час, настане старість і ви сами власними руками будете рвати з одчаю своє серце за споганене життя своє. Настане час і Життя спитає: „Що ти зробила з тим, що я дало тобі?“ Що ви скажете?— „Я зарила в землю твій дарунок? Я оддала його на попрання свиням?“ Так?

Вона мовчала. Сонце, червоне і гнівне, сідало на небосхилі. Внизу, за прирвою, немов розсипане велетенською рукою, шумило місто. Чорні фабричні димарі, як загрубілі пальці Праці, хмурно й перестерігаюче здіймались до неба й неначе грозились комусь.

Серце щеміло. Боляче, тяжко було дивитись на ці горді вуста, тісно зложені, що немов заклились не випускати з себе муки, що стояла десь за ними в грудях.

— О, як мені жаль вас...—прошепотів я.
— Ну, прошу!—спалахнула вона—Я не терплю жалю до себе!

Я зщулився.

В саду було порожньо. Цікаві ворони дивилися на нас з вершечків дерев і карканням: оповіщали одна одну про свої спостереження над нами.

— Так...—хрипло промовив я. —Значить, я йду од вас... Треба таки розірвати цей ланцюг. Я цієї ночі постановив це.

Вона швидко глянула на мене й зараз-же одвернулась.

— Через що?—тихо й покiрно вирвалось у неї.

— „Через що?“ Через те, що в мене немає сили потягнути вас із собою, немає голосу крикнути вам „Йди!!..“ Слухайте: ходітьте зо мною, ходітьте туди, до тих, що отовптені гидотою, тьмою, страхіттям життя. Ходітьте, вони так потребують Краси, радощів життя. Вони так ждуть вас!..

— Який ви чудний! Я ж нічого не знаю, не вмію...

— Нічого! Ви тільки полюбіть їх, ви тільки зумійте зрозуміти їх. І ви зробите чудеса. Ви тільки прийдіть до них, покажіть їм себе й цим ви вже багато зробите. Цим ви скажете їм: „Браття! Дивіться: життя повинно бути прекрасним, життя повинно бути таким, як я. Сміліше ж, одважніше, товариші, у бій за прекрасне життя!“ І повірте, вони зрозуміють вас, вони скоріше повірять вам, ніж десяти агітаторам, вони будуть боготворити вас, вони у проміннях Краси омиють сажу й бруд неуцтва, вони заплачуть і стануть левами. Ах, ходімте, Єлено, до них!

Смішний ви, Петровичу! Я чужа їм, вони мені чужі...

— Нічого! Ви змиєте душу свою в їхніх сльозах, ви зіллєтесь з їхніми бажаннями і станете рідною їм. І ви ж сами, ви будете жити! Ви не зарієте свого талану, а понесете туди, де він найбільш потрібний, і життя сторицею оддасть вам за нього. Треба тільки струсити з себе все старе, цей гнітючий туман виховання вашого, який душить вас, Єлено!

Вона мовчала, а я жадно ловив на її прекрасному лиці хоч маленький рух згоди.

— Ні, Петровичу, — рішуче й холодно глянула вона на мене. — Я не можу... Я не здатна до цього. Мене заарештують, посадять у тюрму... Ні, у мене не хватить сили... Ну, ходім додому, пізно вже...

Між нами стала похмура, холодна стіна мовчання. Сонце, не бажаючи більше слухати нас, розгніване, червоне зайшло за темну смугу лісу, і тільки крайнебо, немов засоромлене, палало й червоніло над містом. Ворони, занудившись мабуть слухати нас, замовкли й чорними плямами стирчали поміж віттями.

— Ну, ходіте ж, Петровичу, — м'яко прошепотіла вона.

Я не хотів пускати до себе в душу це шепотіння, але воно м'якою, пронирливою хвилею пролізло в груди й там почало щось танути, розливатись темпом по всьому тілі й підступати риданням до горла.

А вона, помовчавши, знову зашепотіла:

— Ви сердитесь на мене? Сердитесь? Але завіщо? Хіба ж я винна, що я така? Не

треба, Петровичу... Будемо, як перше... Мені так тепло, гарно з вами... Ті всі такі брудні, а ви чистий... Ну, не гнівайтесь, любий, милий...

І вона ніжно поклала свою руку на мою.

А я... я не одкинув її, не пішов до тих димарів, а безсило припав до цієї теплої, м'якої ручки й боявся дати волю риданням, бо вони, здавалось мені, будуть такі великі, що заповнять собою весь простір між цим садом і тими несмілими зірками. А вона тихо гладила мене другою рукою по щоці й питала:

— Ми не розлучимось, Петровичу? Ні?

— Ні-ні...—шепотів я.

Але ми розлучились, бо в ту ж таки ніч мене арештували знов.

Я просидів сім місяців. Просидів і не знав, що сталось з Єленою за цей час; але, коли мене випустили, я в той же день, покірний ланцюгові, що дуже потягнув мене за собою, побіг до неї.

Я був певний, що вона не продала себе. Це було б так дико, так безглуздо! Вона ж сама казала, що ми не розлучимось.

Серце замирало страшенно.

Ось уже й той будинок, де жила вона, до котрого ми раз-у-раз підходили так помалу й так довго стояли завжди коло нього. Ось і швейцар з тою самою сонною, сердитою пикою. Любий, хороший швейцар! Сходи... двері, та сама табличка, дзвінок... Ні, вона не могла продати себе!

Я надушив дзвінок і мені здалось, що я надушив своє серце, яке од цього спершу замерло, а потім стало дуже битись, захоплюючи дух.

Чиясь хода... весела, прудка... Вона?

Ні, це тільки Петрусь. Любий хлопчинка!

Він здивувався, потім так лукаво зрадів і побіг, щось кричачи й підстрибуючи.

Я ждав, що зараз буде друга хода, легка, радісна, поспішна; зачується шарудіння сукні, схвильоване: „Петрович!!“ Але ні ходи, ні шарудіння не чулось. Замість них прибіг знову Петрусь і весело крикнув мені:

— Мама просить вас до їдальні... Ми обідаємо...

Тоді я зрозумів, що вона продала себе. Я це виразно зрозумів, як ввійшов у їдальню й побачив, що в ній немає ні гостей, ні блиску й розкошів, ні гордої прекрасної голови Єлени. Розуміється, вона потягнула все це з собою, продавшись якійсь золотій свині.

За столом сиділа тільки тітка, Катря, безліч дітлохи та якась прилизана, згорблена особа з ополонником у руці, одна з тих скромних непомітних осіб, яких приймають ніби з філантропії, але які служать в родині й за економку, й за куховарку, й за няньку, покоївку і т. д. Вона сиділа якось кам'яно і навіть не глянула на мене.

Тітка привітала мене здивовано, але ласкаво.

— Де ви зчезли так раптово? Ми думали, що ви померли, хотіли вас одшукати, але не знали адреси вашої... Сідайте, будь ласка... Єлена так скучала за вами...

— А вона тепер де?—глухо спитав я.

— Ах!—змішалася вона чогось. —Єлено!— повернулася вона в той бік, де сиділа особа. —Тебе не впізнали...

Сковеркане, худе, довге лице глянуло на мене й важко, болісно скривилось-посміхнулось.

О, боже, що це було за лице! Ця посмішка, цей погляд його з такою страшенною силою штовхнули мене в душу, що там усе в якимсь дикім, безпардоннім, страшнім хаосі зашуміло, забилося, завертілось. І я почув тоді, що од цього штовхання ланцюг мій захитався й затріщав.

А воно --це худе, довге, скалічене віспою лице ніби навмисне, щоб виразніше виявити свою гидоту, почервоніло, задрижало і з тяжкою, винуватою, повною сліз посмішкою дивилося на мене.

Я привітався з нею, але бачив тільки кінчик підборіддя, в віспених ямках котрого огидливо блищали краплі поту.

Здається, ми сіли. Вони мені щось говорили, оповідали, питали. І треба було слухати, відповідати, питати. Треба було рухати

язиком, думками, треба було показувати, що нічого особливого не трапилось, що там навкося од мене не було нічого страшного, що якась сила не рвала, не викручувала з душі моєї ланцюга.

Було щось дике, щось безглузде, страшне у всьому цьому. Було схоже на те, ніби ми посадили мертвяка між собою, втиснули йому в руку ложку й балакали про нього ж. Діти гвалтували, сварились і весь час чіплялись до Єлени, вередливо вимагаючи од неї то хліба, то води, то того, то другого. І вона, та, що колись одним окриком примушувала всіх дітей сидіти тихо в дальніх кімнатах, тепер покірливо й мовчки робила все, що ті хотіли.

Ні, мені треба було зідхнути на всю душу, озирнутись, струсити з себе хоч частину цього величезного гніту. Це ж був абсурд! Вона ж була тут, тут! Ось же вона сидить, ось її голова, руки, плечі, ніс, очі. Де ж той гордий погляд королеви, де сила, де те, що риданням великої, солодкої туги давило мені груди, де воно, куди пішло? Вона ж, Єлена,

тут за цим столом! А де ж ті, що грубими голосами співали їй славу? Де взялося те, що з такою жалістю, з таким болем рве кільця такого міцного, гарного ланцюга? Що ж воно таке це й те? Ні, мені треба було хоч трохи зідхнути.

Здається, я прощався з ними, здається, переходив через якісь кімнати, здається, посміхався комусь.

Потім я одягавсь у сінях. Вона стояла біля мене й дивилася кудись на груди мені.

— Єлено Михайлівно!.. — з одчаєм глянув я просто їй в лице. (О, яке воно було скалічене, кострубате, жалісне...)—Як, чому ви... Як ви не вбили, як ви могли не вбити себе?!

Кострубаті щоки зробились їй жовтішими. Вона, дивлячись мені на груди, глухо одповіла:

— Звикла... Спершу я й хотіла вбити себе, але не хватило сил... А потім звикла...

Ах, так! Я й забув про звичку, про цю пілюлю, яку преподносить природа людині, засолоджуючи свої мерзоти.

— Але ж... Вибачте мені, але я не розумію нічого... Мені так жаль вас.

Вона не спалахнула, як тоді над прирвою, вона тільки насмілилась глянути мені в очі, потупившись, тихо промовила:

— Спасибі... Ви все такий же... добрий...

— Але ж як ви живете тепер? Де всі ті?..

— Поклонники?—глянула вона кудись у куток.—О, вони всі розбіглись зараз же після хвороби... А живу я... Треба якось жити... Я маю обов'язки до тітки й родини її... Потім...—вона несміло глянула на мене—... Потім я помагаю трохи тому, до чого ви колись кликали мене... Ах, до речі, Петровичу! Чи то пак, Миколо Петровичу... Вибачте, я...—Вона засоромилась од своєї смілости, од того, що перше робила так запевнено й гарно. У грудях мені боляче занило: то рвались останні кільця.

— Так я хотіла вам сказати... Перекажіть, будь ласка, вашим товаришам, що ті заборонені книжки, які я повинна була взяти до себе, у мене вже... коли треба... я не знаю... Ви перекажете?

— Перекажу, перекажу...

Ланцюг рвавсь, одпадав з таким гострим рвучим болем, що хотілось кричати.

Я одягся. Ми з тяжким, ніяковим мовчан-ням стояли одне проти одного і слухали, як ламались останні кільця.

І було щось страшне в тому, що ми слу-хали й розуміли, що ми слухали.

Десь щось упало, хтось голосно й сердито заговорив.

— Ну, до побачення!—хрипло сказав я, протягаючи руку.

— До побачення... Ви будете приходити до нас? — безнадійно прошепотіла вона.

Я почув, що цею безнадійністю вона одір-вала саме останнє кільце, почув по тому болю, соромі, що запік мені в грудях.

— О, певно... — збрехав я й мені хотілось за цю брехню тут же вкусити себе за серце.

Я, як скажений, вистрибнув на сходи, збіг по них униз і зупинився на вулиці.

Кінець. Ланцюг був порваний, а в серці гострим болем чулась рана.

